

Úvaha k česko-slovensko-maďarsko- -(polskému) troj(čtyř)úhelníku

IVO POSPÍŠIL (BRNO)

Rozhovor Slováka s Čechom

Lubomír Feldek

*„Jaký je rozdíl v našich mentalitách?“
chce vedieť Čech – a Slováak otvára
hneď srdce, spravi z dejín stručný výťah:
“Keby mal Tolstoj Čecha lekára
a riekol by mu: „Už ma to tu ničí
a hneď chcem odísť!“ - Čech by zvolal: „Ne!
Nejsem si jist, Lve Nikolajeviči...“
A Lev by zomrel v Jasnej Poljane.
Náš Dušan Makovičský ani v slove
sa nevzpriečil. „Hneď? Dobre. Ideme.“
Lev zomrel na staničke v Astapove...“
„Jste spontánnější?“ ? Asi budeme...
A za tabletky, milý doktor, vďaka.
U nás by volali už funebráka.“*

Tento příspěvek do sborníku k 13. výročí rozpadu, rozdělení či rozbití československé federace (již tato různorodá sémantika odkazuje k apriornímu názorovému a hodnotovému východisku) byl v podstatě vyvolán vlastními zkušenostmi více s českým, slovenským, polským a maďarským prostředím, viděnými ovšem – jak jinak – z českého či někdy i československého zorného úhlu. Přiznám se, že ve mně tyto úvahy budí rozpaky a jsem si vědom delikátnosti problému nejen vzhledem k tomu, co bylo a co je, ale hlavně k tomu, co může přijít nebo přijde. Ale je již osudem outsiderů pohybovat se na ostří břitvy s očekáváním úderu od přátel ze všech čtyř stran tohoto čtyř(troj)úhelníku. Zastávám však názor, že lépe je o problémových místech uvažovat a mluvit než mlčet: jednání a diskuse jsou vždy lepší než zatrpkllost a násilí, vyložit vlastní hledisko, byť s nimi

někdo nebude spokojen, je vždy lepší, než je tajit nebo záměrně retušovat nebo deformovat.

Opodstatněnost uvedeného čtyř(troj)úhelníku, tedy přirozené, historicky zdůvodněné specifikum všech jeho čtyř komponent, verifikovaly dějiny a od roku 1993 i milosrdný čas; v této nové situaci, kdy se z trojúhelníku s vnitřně diferencovanou jednou stranou stal definitivně čtyřúhelník, jsme si uvědomovali jednak to, že z ní vznikaly a vznikají nové pokusy o integraci, nové sblížení, jednak ovšem i nové konflikty, rezistence a eventuální nedorozumění. S rizikem, které se hodí k této delikátní situaci, hájím tezi, že neexistence československého státu, ať již v jakékoli podobě, měla ovšem své závažné geopolitické důsledky, byť zatím skryté; na to se již tehdy upozorňovalo, ale tyto hlasy byly náhodně nebo záměrně oslyšeny; tato změna měla jistě svou celoevropskou a tím zprostředkovaně i jistou světovou dimenzi a rezonanci, ale především zapůsobila povlovně, ale jistě na středoevropské poměry: ukázala na nestabilitu versailleského, resp. v revidované podobě jaltského uspořádání. Tomu se ani filologové, zejména ti, kteří usilují o transcendenci svého oboru směrem k sociálním vědám, nemohou vyhnout. Nicméně, jak jsem již uvedl, vážím si spíše otevření problémů než jejich umělého uzavírání a retušování; v tomto smyslu byl rozpad či rozdělení nebo rozbití československé federace aktem bolestně pozitivním i ve smyslu nového uvědomění emancipace a svébytnosti Čechů a Slováků, ale také dalších členů zmíněného čtyřúhelníku. Znovu tedy hájím tezi, že rozpad Československa působil mnohem komplexněji, než se obecně soudí, nebo než je připuštěno soudit, neboť jde o věci – znovu opakuji – delikátní. Všichni čtyři členové tohoto čtyřúhelníku si znovu uvědomili své dějiny, nemožnost je měnit v jejich diachronní dimenzi, ovšem také fakt, že, jak zpívají Jiří Voskovec a Jan Werich, nic není definitivní; rozkolísání geopolitického, a tím i jazykového a obecně kulturního prostoru, může být někým chápáno jako negativní (přiznám se, že jsem byl a jsem dosud zastáncem spravedlivě uspořádaného československého státu, ale uznávám, že vývoj ukázal oprávněnost jeho rozdělení a jeho funkcionalitu; to však neznamená, že by takto, hůře nebo lépe, nefungoval v blíže neurčeném vnitřním uspořádání i společný československý stát, ale dějiny nemají rády „kdyby“), ale jako každá věc má nejméně jednu pozitivní stránku: znovu, již poněkolikáté, obnažil v plné nahotě politicko-kulturní problém středoevropského prostoru i letitého česko-slovenského vztahu. Položil implicitně řadu otázek k minulosti a současnosti tohoto prostoru a vztahu a měl své nezvratné konsekvence: otevření, ale také další kontroverze. Nebudu se nyní dotýkat různých mediálně silně exploatovaných incidentů, konfliktů apod.; to je spíše věci

praktické politiky, event. politologie, sociologie a psychologie, často i psychiatrie.

I když mám na mysli zejména vztah slovensko-maďarský, je zřejmé, že rozpad Československa znovu vyzvedl některá pozapomenutá vývojová paradigmatata, např. námluvy slovensko-polské, které jsem zaznamenal i v rámci filologických vědeckých konferencí, resp. rozporuplné sblížení slovensko-maďarské. Je to také proto, že problematika česká je vázána na další středoevropský komponent více než jiné jeho složky, tedy na prvek německo-rakouský. Nicméně o těchto přirozených tendencích psal ve svých pamětech i A. Pražák a týkaly se ovšem doby meziválečné, resp. těsně předválečné, tj. druhé poloviny 30. let 20. století. V souvislosti se skandálem kolem Pribinových oslav v Nitře a důležitosti česko-slovenského tématu píše: „*My na Slovensku snažili jsme se zapůsobit výchovou ve škole i extenzemi v obcích. Sám vykonal jsem na sta přednášek po celém Slovensku a v debatách jsme si objasňovali hlediska a namnoze se i shodli. Ovšem že to často bylo jen pro chvíli. Připadalo mně to někdy tak, jakoby na snih zasvítilo slunce. Snih po tu dobu, co jsem mluvil, roztával, ale pak byl chladným sněhem dál. Kdykoli jsem mluvil na veřejnosti nebo v soukromí, uznávali Slováci, že jen společně se udržíme, když jsem pooděšel, odlučovali se a trvali na izolaci.*“¹

Jestliže vztah česko-maďarský se po rozpadu Československa ještě zlepšil, i když ani předtím nebyl špatný, když nepočítáme výroky sapéra Vodičky v Királyhidě, protože Maďaři čtou Švejka skoro se stejnou chutí jako my, zkomplikovaly se vztahy slovensko-maďarské; nebudeme nyní ovšem hledat příčiny v politických stranách, vnitropolitické polarizaci tu i onde nebo ve výrocích politiků, ale spíše v historicko-kulturní dimenzi. Vycházím tu z koncepcí maďarského slovakisty a našeho partnera a účastníka četných konferencí na středoevropská témata Istvána Käfera, které vyložil několikrát, zejména od 90. let 20. století, a podložil svými výzkumy období předcházejícího; mimo jiné v jednom ze svazků *Brněnských textů k slovakistice* měl jeho příspěvek na toto téma značný, byť rozporný ohlas, často však bohužel spíše v kuloárech.

Opíraje se o jeho nejnovější článek v časopisu *Impulz*, mohu jeho názor shrnout tímto výrokem: „*Naša súčasná situácia je zvláštna. Slovenské kultúrne dejiny boli poldruha storočia nútené vytvorit' si v konfrontácii tu s maďarskými, tu s českými, tu s československými, tu se socialistickými a rôznymi –istickými vlastné suverénne kultúrne dejiny. Dnes následnícké krajiny stredovekého Českého, Polského a Uhorského kráľovstvá majú z tohto hľadiska jednoduchšiu situáciu, avšak všetky vzťahy medzi národ-*

¹ A. Pražák: *Politika a revoluce. Paměti*. Academia, Praha 2004, s. 39.

mi nesú v sebe spoločné regionálne problémy.“² Jde o článek o společné modlitbě maďarských a slovenských biskupů za vzájemné odpuštění, k níž došlo v ostříhomské bazilice 29. června 2006. Výchozím patosem jeho koncepce i v tomto článku je historicita společného státu Maďarů a ostatních národů v Uhersku, tedy snaha nevytrhávat z historického uherského rámce vlastní izolované národní entity, ale spíše akcentovat společné hodnoty. Badatel dokládá tuto maďarsko-slovenskou vzájemnost, odhlížeje od všeho, co diskriminačně tento vztah deklasovalo, i když to nepopírá: společná místa nachází mimo jiné v takových osobnostech, které měly nadetnický dosah, jako byli Alexander Rudnay, Pétér Pázmany, Matej Bel a desítky dalších, jež patřily do dějin Uherska a byly Maďary i Slováky. Existence tří středověkých středoevropských království je nepopíratelná: ale uvědomme si, že ve středověku šlo o feudální státy, nikoli o státy národně založené; tu převažoval zemský princip, nikoli princip etnický. Uvedu to raději – na moravské půdě – na příkladu Zemí Koruny české; jejich sepětí s Římskou říší národa německého je ovšem známé, tedy onen široký geopolitický rámec; současně však Markrabství moravské se až do 19. století cítilo spíše podle principu zemského; ostatně nedaleko odtud v moravské zemské sněmovně, nyní Ústavním soudu České republiky, rokovali moravští stavové, kteří mluvili slovanským i německým jazykem – k čechizaci slovanské Moravy dochází definitivně až v průběhu nacionalismů, slavismů, antislavismů a národních obrození a tvrzení, že Slované na Moravě jsou rodem Moravané, ale národností Češi trvaleji platí až u F. Palackého v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (ten podtitul se novějších vydáních bůhvíproč vynechává). Co je však nepopíratelné, je dominance jednoho etnika, které přebralo z mocensko-vojenských důvodů úlohu státotvůrce; víme, že do této polohy se Slovanům příliš nechtělo, to je historicky dáno; to však neznamená, že Slované své státy neměli nebo že byli civilizačně a kulturně níže: jen příliš zdůrazňovali jiné aspekty lidské existence. K tomu říká Frank Wollman v *Slovesnosti Slovanů*: „*Srovná-li se s charakteristikou Slovanů ze zprávy Prokopiovy Tacitova charakteristika Germánů, zvláště poslušnost k jedinému králi, ctnosti společného soužití, dostává se tím pravděpodobně u starých Slovanů povahová základna individualistická a u starých Germánů celkem kolektivistická. Toto kolektivum jeví se Slovanům cizí, jak snad dosvědčuje jazykozpytná sounáležitost gotského thiuda ve významu lid, něm. deutsch, praslov. *tjudьb (štuždьb), českého cizí, pol. cudzy, slov. tuj, srbochorv. tudj, rusk. čužoj, bulh. čužd atd. Tato osudná a osudová povaha je tedy dána skutečností; sotva by bylo možno vyložití ji jen zpo-*

² Impuls, 2006, č. 3, s. 86.

malením vývoje, zaostalostí, stejně jako ekonomicky, historicky, biologicky, geograficky atd.; z povahy celkem neměnné tak, jako jsou v říši ostatního tvorstva zvířata samotářská a stádní - plyne delší trvání velkorodiny, rodů, plyne neschopnost zakládati státy, tedy vyšší civilizační celky, v nichž zaniká jednotlivec a rod v kolektivu, představovaném např. knězem (tj. knížetem, z něm. kuning) a králem (ze jména Karla Velikého).“³

V názvu Magyarország, který můžeme přeložit také jako Uhersko, se zračí úloha dominantního, státního národa, který jako původní kočovné etnikum vtáhl do Evropy, obsadil Panonii a přilehlé oblasti, přispěl (ale asi – jak připouští moderní historie – nikoli rozhodujícím způsobem) k zániku Velké Moravy, v dalším výboji na západ byl zastaven a zachoval svou identitu přijetím křesťanství, stejně jako někteří západní Slované - na rozdíl od jejich příbuzných Polabských Slovanů a baltských Prusů, kteří pak byli genocidně zlikvidováni. Křesťanství a zvláště církev všeobecná mohou proto být – historicky vzato z donucení - oním sjednocujícím bodem, onou plochou pro debatování o slovensko-maďarských sporech obecně, ale zase je u vědomí těchto dějinných souvislostí.

Käferova koncepce je vstřícná, hledá styčné body, aniž pomíjí rozdíly, kontroverze, spory, diskriminace, potlačování, násilí, apod. Dějiny měnit nelze, lze jen zmírňovat jejich dopady na člověka a ovšem měnit současnost a tím i budoucnost. Uhersko bylo jistě i státem Slováků, stejně jako Ukrajinců, Rusínů, Chorvatů, Poláků a Rusů, ale již jeho název reflektoval dominanci jednoho národa, stejně jako Rakousko ukrývalo po svou střešou postupně se zmenšující Zemi Koruny české, ale ve svém oficiálním názvu již české etnikum neobsahovalo, i když rakouský a později rakousko-uherský císař byl i králem českým, uherským, ale nikoli slovenským. Když jsem kdysi o Bělorusech napsal, že neměli vlastní národní stát, někteří běloruští kolegové se ohradili, že jej měli, a na dotaz, jak se jmenoval, nemohli odvětit jinak, než Rzecz pospolita: v tomto názvu se však zračí „United Kingdom“ dvou národů, rozhodně však nikoli Bělorusů. To znamená, že v tomto státě žili, že mu přinášeli hodnoty, ale dominantním národem byli Poláci spolu se zčásti nebo úplně popoštěnými a pokatoličtěnými Litevci, resp. bývalou východoslovanskou šlechtou.

Historická práva odděloval od statu quo v průběhu první světové války i T. G. Masaryk, tedy není nijak ponižující, že národ nevytvářel, resp. ani nemohl vytvářet stát, protože mu to nebylo silnějšími dovoleno, tedy své středověké království. Dominantní etnikum tuto iniciativu nemožnilo a on se mohl zapojit jen do jím vytvářených struktur, podílet se na jejich dalším budování, vytvářet společně se všemi nové hodnoty, nebo

³ F. Wollman: *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5-6.

hledat cesty – například v rámci nacionálních hnutí 19. století, tedy národních obrození – k národní emancipaci až k utváření vlastního státu nebo jiných států, kde bude hrát – někdy ovšem i s nechutí - významnější úlohu.

Někdy se nám ostatním - méně Polákům, ale více Maďarům a Čechům – zdá, že slovenské zdůrazňování slovacity, slovenskosti v minulosti, za prvních Slovanů, za Velké Moravy (viz známou koncepci Velkoslovenské říše) i za Uherského království zdá upřílišněné a ahistorické; zdá se nám předčasné mluvit v raném středověku o Slovácích jako o moderním národě (etymologie „Slověné“ jako Slováci je opět ahistorická: jde prostě o slovanské obyvatelstvo Velkomoravské říše, samozřejmě to jsou předchůdci dnešních Slováků či Moravanů, kteří se později prohlásili za Čechy; to, že se ze Slověnů stali Slováci, znamená jen to, že chtěli odlišit obecné pojmenování pro Slovany od pojmenování svého konkrétního slovanského kmene: podle Nestora žili v oblasti dnešního Novgorodu Velikého také Slověné, Slovenci, po našem Slovinci - také kvůli rozlišení - jsou jižní Slované: je to tedy obecné pojmenování pro konkrétní slovanský kmen; z toho vyvozovat jeho stáří nebo nějakou jinou prioritu včetně ztožňování moderního národa se středověkým etnikem je opět ahistorické), stejně jako o Maďarech, Polácích nebo Češích – spíše o jejich etnických předchůdcích; někdy se nám zdá úporná slovenská snaha zdůrazňovat slovenskost Jána (Jana) Kollára nebo Pavla Josefa Šafárika (česky Šafařika) jako nadbytečná; domníváme se, že to, že se k těmto etnickým Slovákům hlásí i česká a německá slavistika (psali ostatně nikoli slovensky, ale česky a německy), aniž by to ovšem nějak popíralo jejich slovenskost (v populárnější rovině jsou ovšem pochopitelné slovenské stížnosti na to, když se v minulosti, zejména v zahraničí, označoval například krasobruslař Ondrej Nepela jako „Czech“; podobně se slovenský celník na bývalých československo-maďarských hranicích zlobil, když jsem mu říkal, že mám u sebe české peníze, neboť „žiadne české peniaze nie sú, sú iba československé“; majoritnímu etniku to připadne jako detail a skoro hnidopišství, ale minoritnímu nikoli).

Často se tyto postoje - například v českém liberálním tisku – chápou jako jakási politická nezralost, takřka jako nezdravý nacionalismus, ale abychom to lépe pochopili, stačí nahlédnout do hlubin českého národního obrození a na léta těsně po roce 1918 (Wellek – Jakobson – Vočadlo) a na Wellkovu snahu smířit český a německý kulturní a politický živel v Praze, což se ukázalo nad jeho síly a přivedlo ho do řad anglistů, literárních teoretiků a komparatistů. Tak může být chápán i Roman Jakobson; tuto kauzu jsem se snažil přiblížit ve stati o brněnských tzv. votech separatech. Šlo

o razanci a citlivost k českému národnímu prostředí a nepochopení jejich zvláštností, např. i ve smyslu jazykového purismu – to je však již problém Pražského lingvistického kroužku, který Jakobson spoluzakládal. I když Jakobson v roce 1969 na pražské konferenci o Konstantinovi - obrazně řečeno se stopami po střelách ze sovětských tanků ze srpna 1968 za zády – se v exaltovaném proslovu prohlásil za Čecha, později již normalizované Československo nikdy nenavštívil, zatímco v SSSR byl vždy vítán jako velký ruský filolog. Ocenil tehdy malý národ, který ctí takové životní ztroskotance, jakými byli Konstantin a Metoděj, což by prý v jeho nové vlasti - USA - nebylo možné. Ale jeho pražské počátky byly jiné: živil se v německém slavistickém časopise, doktorát filozofie složil na pražské německé univerzitě, Čechy poučoval, že musí zanechat svého protiněmecky zaměřeného purismu a zdůrazňoval úlohu Říjnové revoluce a marxismu-leninismu ve filologii; ještě hluboko ve 30. letech byl občanem SSSR. Napadal hlavně český purismus a české protiněmečství: v tom měl pravdu, ale bylo to ahistorické a projevil tím přinejmenším nedostatek empatie, neboť to bylo krátce po vzniku Československa, což také znamenalo v jistém smyslu i obnovení a založení slovenské státnosti, i když to tak mnozí Slováci tehdy nechápali a někteří nechápou dodnes – možná částečně právem. Bylo třeba upevnit češtinu i puristickými zásahy proti německým vlivům, aby se posílil její samostatný charakter, možná byl sice tento boj již tehdy vítězně dobojován, ale jazykový purismus bych – na rozdíl od dobových funkcionalistů – posuzoval přece jen benevolentněji. Tak jako Jakobson musel nejprve prožít sblížení s českým prostředím a pochopit je synchronně i diachronně, tak je třeba pochopit i slovenskou snahu o slovenskost, pokud směřuje k slovenské emancipaci a nemíří proti jiným národům. Jinak řečeno: důležité není měnit názory, bojovat nebo se přizpůsobovat, ale vzájemně spolu mluvit, naslouchat si a snažit se pochopit důvody toho druhého; možná tím lépe pochopíme i důvody vlastní a jejich relativní platnost. Jestli je smysl těchto slov – stejně jako smysl všeho, o co se tu i na této konferenci usiluje - pochopeno právě tako, jsme na dobré cestě.

Klíčový problém tedy netkví v terminologii, tedy v tom, co někteří Slováci této Käferově koncepci vytýkají: neexistenci maďarského pojmu pro Uhersko. Käfer se opět snaží vyjít vstříc v rámci své hungaroslovakologie pojmem *Magyarhon*, tedy něco jako maďarská vlast, ale ani tento pojem nelze nahradit pojmem „Uhorsko“, protože opět obsahuje jednoznačný etnický komponent. Dějiny, které jsou reflektovány v názvosloví, nelze změnit a myslím, že my Středoevropané nemusíme ve všem napodobovat proslulou *political correctness*. Mnohem cennější je, když si

uvědomíme, jak dějiny reálně, bez retušování probíhaly, když si uvědomíme nespočetné křivdy, jež se děly, diskriminace, k nimž docházelo, potlačování, které vedlo k stavu oboustranné nespokojenosti, a zdůrazníme, jak se o to leckdo snaží, spíše styčné body a průniky, spíše sdílení než rozdělování, aniž bychom rýsovali „tlusté čáry“ za dějnami. Ať si každý ponechá, co chce, minulost změnit nelze, zatím se do stroje času nikdo neposadil, můžeme však měnit současnost a budoucnost tím, že budeme o konfliktech minulosti i dneška hovořit, třeba se o ně i hádat, ale spíše je kultivovaně rozebírat, hledat jejich příčiny, uvědomovat si rozdílnost našich přístupů, které mají často právě dějinné příčiny, kdy si znovu vyložíme své národní zájmy, jež by však nemířily proti zájmům jiných. I když tak sporům nezabráníme, ani jim pravděpodobně zcela nepředědeme, vytváříme prostor k jejich zředení, k jejich zracionalnění; je to v jistém smyslu prevence před nacionálním šovinismem a bojovnou národní psychózou. Intelektuálové v dějinách v podstatě vždy v takových případech selhávali a je možné, že ani tentokrát tomu nebude jinak. Ale pokusit se udělat, co je v silách této malé a nikoli mocné kulturní a vědecké komunity, je její mravní a badatelská povinnost.

Abychom však neskončili příliš pateticky: Když jsem se vracel z jedné cesty do Maďarska a před námi se znovu otevřel výhled na ostřihomskou baziliku, řekl jsem –neovládaje maďarštinu - svému maďarskému spolucestujícímu: „*Eine schöne Aussicht*“ a on opáčil: „*Ja, Suzuki...*“ Každý jsme viděli něco jiného: já symbol maďarské katolické církve a maďarské státnosti, on to, co dnes považuje za důležité: novou sadu proslulých automobilů. Jisté je, že se tyto emblémy nevyklučují. Chci tím říci, že intelektuálové mají někdy tendenci vidět věci ostřeji, než ve skutečnosti jsou, vidět problémy i tam, kde nejsou, vidět velké věci, kde jsou maličkosti a vidět hrozby a tragédie, kde by se slušelo se hlasitě zasmát. Zatímco já jsem sledoval, jak Maďaři mluví o Štúrovu a stranou ponechávají Párkány, jež jim sugeruje silniční ukazatel na maďarské straně, jiný maďarský kolega si zase nemohl vzpomenout na maďarský název Nových Zámek. Tyto věty nemají bagatelizovat nic z toho, co bylo řečeno předtím, chtějí však tyto věci poněkud zlehčit, dodat jim rozměr obecné lidskosti, nadnést je: ostatně je humor něco znevažujícího a člověka nadůstojného? Intelektuálové jsou často v zajetí svých čtení, textů, toho, co se – s narážkou na Oscara Wildea - nazvalo „*Reading Gaol*“⁴. Možná, že výstup z „žaláře čtení“ na čerstvý vzduch by prospěl jak vědě, tak politice.

⁴ Viz V. Cunningham: *In the Reading Gaol. Postmodernity, Texts, and History*. Oxford, U.K., Cambridge, Mass., 1994.